



## **BALKAN TÜRK AĞIZLARININ TASNİFLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**

*Ahmet GÜNŞEN\**

### **ÖZET**

Balkan Türk ağızları, 14. yüzyılın ortalarından itibaren Balkanlara yerleşen Osmanlı Türklerinin Anadolu'dan götürerek iskân ettirdiği Türklerce, bu coğrafyada farklı tarihî, coğrafi, sosyal ve kültürel şartlar altında oluşturulan ağızlardır.

Anadolu ağızları gibi Balkan Türk ağızları da, kendi içinde farklı Türk boylarına ait olma, farklı siyasi, sosyal, kültürel ve coğrafi şartları yaşama yanında, Balkan coğrafyasında başta Slavlar olmak üzere farklı dil ve kültürlerle etkileşim içinde bulunma vb. sebeplerle kendi içinde dallanmıştır.

Dil araştırmaları içinde çağımızda önemli bir yer edinmiş olan ağız araştırmalarının nihai hedefi, belli bir dil coğrafyasında mevcut ağızların temel ölçütlere göre kendi aralarında hatta kendi içlerinde sınıflandırılması ve nihayet ağız atlaslarının oluşturulmasıdır. Batı ülkeleri ile bazı Türk devletleri bu konuda önemli mesafeler almışken, maalesef, aynı şeyi Türkiye Türkçesi ağızları için söyleyemiyoruz. Uzun bir sürecin ardından, Anadolu ağızlarının sınıflandırılması sorununu büyük oranda çözmüş olmakla birlikte, Balkan Türk ağızları için aynı şeyleri söyleyemiyoruz. I. Kunos'un derlemeleri, T. Kowalski'nin incelemeleri ile başlatılabilecek Balkan Türk ağızları araştırmalarında, başta J. Németh olmak üzere, D. Gacanov, G. Hazai, M. Mollava ve I. Dryga gibi araştırmacıların tasnif denemeleri de vardır. Ancak bu konuda son noktanın konulduğunu söyleyebilmek için henüz çok erkendir. Anadolu ağızlarına göre daha az incelenen Balkan Türk ağızlarının bu konuda alacağı daha çok mesafe vardır.

Bu çalışmada, Balkan Türk ağızları üzerinde şimdiye kadar yapılmış sınıflandırma çalışmaları tanıtılarak, bu çalışmalarda esas alınan temel ölçütler ile sınıflandırmayı yapan araştırmacıların kullandıkları ortak ve farklı ölçütlerin neler olduğu değerlendirilecek, ana ağız grupları ile alt ağız grupları için kullanılacak daha başka ölçütlerin olup olamayacağı tartışılacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Türkiye Türkçesi ağızları, Balkan Türk ağızları, ağız, tasnif, ses bilgisi, şekil bilgisi, söz varlığı, söz dizimi.

---

\* Prof. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, gunsenahmet@gmail.com

---

## AN ASSESSMENT ON CLASSIFICATION OF BALKAN TURKISH DIALECTS

### ABSTRACT

Balkan Turkish dialects are the dialects established in various historical, geographical, social and cultural conditions by the Turks, who had been moved from Anatolian and settled in the Balkans from the mid 14th century.

Balkan Turkish dialects, just like Anatolian dialects, have had number of branches due to the fact that they belonged to different Turkish tribes and lived within various political, social, cultural and geographical conditions on the one hand and interacted with different languages and cultures, mainly like Slavic ones, on the other.

The ultimate objective of the researches on dialects, which have gained great significance nowadays, is to classify the existing dialects in a certain geography of language upon certain criteria within themselves and even within the sub-dialects and eventually to form the atlases of the dialects. While the Western countries and some Turkish states have taken great steps in this field, unfortunately it is hard to say the same for the dialects of Turkey Turkish yet. Although the classification problem of the dialects of Turkey Turkish has widely been solved after quite a long process, it is yet not possible to argue the same for Balkan Turkish dialects. The researches on Balkan Turkish dialects started with compilations of I. Kunos and the researches of T. Kowalski and there have been some classification attempts later by mainly J. Németh, D. Gacanov, G. Hazai, M. Mollava and I. Dryga. However it is too early to claim that the last word has been spoken out on this matter yet. There are still a lot to do with Balkan Turkish dialects which are less-researches compared to Anatolian dialects.

In this paper the researches on Balkan Turkish dialects up the present day is going to be introduced, the basic criteria and the common and differing criteria used by the researchers who made the classification is going to be assessed and finally it is going to be discussed whether some other criteria can be used for the mainstream dialect groups and for the sub-dialect groups.

**Key Words:** Dialects of Turkey Turkish, Balkan Turkish dialects, dialect, classification, phonetics, morphology, vocabulary, syntax.

### 0. Giriş

Türklerin Balkan coğrafyasında görülüşü her ne kadar 4. yüzyıla kadar iniyorsa da, Türk dili ve kültürünün bu coğrafyaya hâkimiyeti, 14. yüzyılın ortalarından sonra Osmanlı Türkleri ile gerçekleşmiştir.

Balkan Türklüğü, kuzeyden gelen Hazar, Peçenek, Uz, Kuman/Kıpçak ve eski Bulgarlar ile esas itibarıyla güneyden gelen Oğuz Türklerinden oluşur. Balkanlara daha önce kuzeyden inen Türk boyları büyük oranda yerli Slav halkları arasında erirken, bugün Gagavuzlarla birlikte Nogay ve Kırım Tatarları dışında, esas itibarıyla Balkan Türklüğü güneyden gelen Osmanlı/Oğuz Türklüğünden oluşmaktadır.

---

### Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic  
Volume 7/4, Fall, 2012*

Rumeli veya Balkan Türk ağızları, 14. yüzyılın ortalarından itibaren Balkanlara yerleşen Osmanlı Türklerinin Anadolu'dan götürerek iskân ettirdiği Türklerin, bu coğrafyada önce hâkim unsur sonra da azınlık olarak farklı tarihî, coğrafi, sosyal ve kültürel şartlar altında oluşturdukları ağızları ifade eder.

M. Mollova; Gagavuz, Nogay ve Kırım Tatarları yanında, kuzeyden gelen eski Türk boylarının bir kısmının Osmanlı Türkleriyle karışmasının neticesi olarak, Balkan Türk ağızlarının Anadolu Türk ağızlarından epey farklılaştığını söyler (1999: 167). Ancak, Balkan Türk ağızları her ne kadar tarihî, coğrafi, sosyal ve kültürel etkenler ve yabancı dillerle dil ilişkileri vb. sebeplere bağlı olarak Anadolu ağızlarından farklı bir ağızlar topluluğu hâlinde karşımıza çıksa da, Türkiye Türkçesine bağlı bir ağızlar adacığı konumundadır.

Anadolu ağızları gibi Balkan Türk ağızları da, kendi içinde değişik Türk boylarına ait olma, farklı siyasi, sosyal, kültürel ve coğrafi şartları yaşama yanında, Balkan coğrafyasında başta Slavlar olmak üzere farklı dil ve kültürlerle etkileşim içinde bulunma vb. sebeplerle kendi içinde kollara ayrılmıştır. Zira, bir dilin alt varyantı olan ağızlar; ses bilgisi, şekil bilgisi, söz varlığı ve söz dizimine kadar az çok üst dilden farklılık gösterir.

Dil araştırmaları içinde çağımızda önemli bir yer edinmiş olan ağız araştırmalarının nihai hedefi, belli bir dil coğrafyasında mevcut ağızların esas alınan birtakım ölçütlere göre kendi aralarında hatta kendi içlerinde sınıflandırılması ve nihayet ağız atlaslarının oluşturulmasıdır.

Batı ülkeleri ve hatta diğer birtakım Türk boyları bu konuda önemli mesafeler almışken, maalesef, aynı şeyi Türkiye Türkçesi ağızları için söyleyemiyoruz. Uzun bir sürecin ardından, Anadolu ağızlarının sınıflandırılması sorununu büyük oranda çözmeyi başarmış olmakla birlikte, aynı şeyi Balkan Türk ağızları için söyleyememekteyiz. I. Kúnos'un derlemeleri, T. Kowalski'nin incelemeleri ile başlatılabilecek Rumeli ağızları araştırmalarında, I. Kúnos, T. Kowalski, G. Németh, G. Hazai, E. Boyev, M. Mollava ve I. Dryga gibi araştırmacıların sınıflandırma denemelerini görmekteyiz. Ancak bu konuda son noktanın konulduğunu söyleyebilmek için henüz çok erken. Anadolu ağızlarına göre daha az incelenen Rumeli ağızlarının bu konuda alacağı daha çok mesafe var gibi görünüyor.

Bu çalışmada, Balkan Türk ağızları üzerinde şimdiye kadar yapılmış sınıflandırma çalışmaları tanıtılarak, bu çalışmalarda esas alınan temel ölçütler ile sınıflandırmayı yapan araştırmacıların kullandıkları ortak ve farklı ölçütlerin neler olduğu, ana ağız grupları ile alt ağız grupları için kullanılabilir daha başka ölçütlerin olup olmayacağı tartışılacaktır. Ancak bu konuya girmeden önce, Balkan Türk ağızları araştırmalarının tarihçesi hakkında özet bir bilgi sunmak yararlı olacaktır. Zira aşağıda isimlerini anacağımız birçok araştırmacının derleme ve inceleme çalışmalarının verileri ışığında Balkan Türk ağızlarının sınıflandırılması denemelerine girişilmiştir.

### **1. Balkan Türk Ağızları Üzerindeki Çalışmaların Kısa Tarihçesi**

Rumeli ağızları üzerindeki çalışmaların, Kuzeydoğu Bulgaristan Türk ağızları üzerine yapılan çalışmalarla başladığını söyleyebiliriz. V. Moşkov'un Bulgarsitan'da Kaspiçan ilçesi yakınındaki Pamukça köyü ağızı ile Besarabya'nın Beşalma köyü Gagavuz ağızını karşılaştırdığı çalışmasını (Moşkov 1904) bir yana bırakırsak, kronolojik olarak Balkan Türk ağızları üzerindeki çalışmalar, Ignác Kúnos'un 1906 yılında 300 kadar atasözü derlemesine dayanan "Rumelisch-türkische Sprichwörter" adlı makalesiyle başlatılabilir (Németh 1981: 113).

Daha sonra Bulgar araştırmacılarından D. G. Gacanov'u görürüz. Sofya Üniversitesi öğretim üyesi Gacanov, 1910 ve 1911 yıllarında Viyana İlimler Akademisine gönderdiği Kuzeydoğu Bulgaristan Türk ağızlarına ait iki ayrı raporu yayımlar. Bu çalışmalarında Gacanov,

---

#### **Turkish Studies**

ünlü önündeki /r/ ünsüzünün yitimi ve şimdiki zaman eki {- (X)yor}un değişimlerini esas almıştır (Olçay 1995: 11; Németh 1981: 115).

V. Moşkov ve D. G. Gacanov metin yayımlamazken, Kuzeydoğu Bulgaristan Türk ağızlarına ait ilk metinler St. Mladenov ve S. Çilingirov tarafından derlenip yayımlanmıştır (Németh 1981: 115; Mladenov 1914; Olçay 1995: 11).

Ancak, Osmanlı Türkçesi ağız araştırmalarının ilk yöntemli araştırmacısı Polonyalı Tadeusz Kowalski olur. Kowalski işe 1929 yılında Kuzeydoğu Bulgaristan Türk ağızlarından başlar. Başkaca çalışmalarının yanında Kowalski'nin 1931 yılında *Encyclopédie de l'islâm* için yazdığı "Dialectes turks-osmanlis" adlı ansiklopedi maddesi ile 1933 yılında yayımladığı "Les Turcs et la langue Turque de la Bulgarie du nord-est" adlı Kuzeydoğu Bulgaristan Türklerini ve Türkçelerini konu alan makalesi bu konuda çığır açıcı çalışmalardır (Olçay 1995: 11-12; Németh 1981: 115; Kowalski 1933).

1927 yılından itibaren bu alanda önemli bir isim devreye girer: Gyula Németh. Németh 1927-1938 yılları arasında Bulgaristan'ı bir uçtan bir uca dolaşım metinler derlemiştir. Németh'in bu konudaki en önemli çalışmalarından biri, ki asıl konumuzla doğrudan ilgili olan ve aşağıda tekrar ele alacağımız, "Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine" adlı çalışmasıdır (Németh 1981).

Balkan Türk ağızları üzerinde önemli isimlerden biri de Macar Türkolog J. Eckmann'dır. Eckmann, Kuzeydoğu Bulgaristan'dan Makedonya'ya, hatta Doğu Trakya ağızlarına kadar Balkan Türk ağızlarına ait birçok derleme ve değerli incelemeye imza atmıştır ki, fikir vermesi için kaynakçadaki çalışmalarına bakmak yeterli olacaktır.

Németh'in öğrencilerinden G. Hazai, Azerbaycanlı Türkolog M. Şiraliyev, Rus Türkolog V. G. Guzev, Macar Suzanne Kakuk, Şiraliyev'in öğrencilerinden Türk asıllı Bulgar vatandaşı Mefküre Mollova, Kosova'dan Nimetullah Hafız, Makedonya'dan Victor A. Friedman, Ukrayna'dan Iryna Dryga, Makedonya'dan Oktay Ahmed, Türkiye'den Selâhattin Olçay, Tuncer Gülensoy, Ahmet Günşen ve Gürer Gülsevin Balkan Türk ağızları üzerinde ilk anda akla gelebilecek araştırmacılarıdır.

## 2. Balkan Türk Ağızları Üzerinde Tasnif Çalışmaları

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Balkan Türk ağızları esas itibarıyla Türkiye Türkçesine bağlı, onun varyantları konumundaki ağızlar topluluğudur. Hâl böyle iken Türkiye Türkçesi ağızları karşılığı olarak çok zaman "Anadolu ağızları" terimi yeterli görülmüş; "Anadolu ve Rumeli ağızları" başlıklı birçok çalışmada, Rumeli/Balkan Türk ağızları hiç gündeme getirilmezken, Türkiye Türkçesi veya Anadolu ve Rumeli ağızlarını sınıflandırma denemelerinde de çok zaman Rumeli ağızlarından söz edilmemiştir. Mesela Rumeli ağızları üzerindeki çalışmaları başlatan ilk isimlerden biri olan I. Kúnos'un 1896 yılında yaptığı ve Osmanlı-Türk ağızlarını yedi ağız bölgesine ayırdığı sınıflandırması (Kowalski 1934: 996) ile Türkiye Türkçesi ağızları üzerindeki çalışmaların yerli kurucusu A. Caferoğlu'nun 1946 yılında yaptığı ve Türkiye Türkçesi ağızlarını dokuz bölgeye ayırdığı sınıflandırmasında (Caferoğlu 1946: 561-568) Rumeli veya Balkan Türk ağızlarından söz edilmemiştir.

Caferoğlu, *Fundemanta I*'de yayımlanan "Anadolu ve Rumeli Ağızları" (Die anatolischen und rumelischen Dialekte) adlı çalışmasında da, Türkiye Türkçesi ağızlarını yeniden tasnif etmiştir. Ancak yine Caferoğlu'nun, eş zamanlı bir yaklaşımla ve ağızların birtakım genel özelliklerini dikkate alarak yaptığı bu tasnifinde de Rumeli ağızlarına yer vermemiş olduğunu görüyoruz (Caferoğlu 1959: 239-260).

Gelgelelim, Balkan Türk ağızlarını, tasnif eden değilse de, bölgesel olarak gruplandırılan ilk yerli araştırmacının da A. Caferoğlu olduğunu belirtelim. Caferoğlu, 1957’de “Anadolu ve Rumeli Ağızları Araştırmalarının Bugünkü Durumu” adlı çalışmasında, asıl hudutlarını çizmenin güçlüğü de itiraf etmekle birlikte, Balkan Türk ağızlarını şu bölge adlarıyla gruplandırmıştır:

1. Makedonya,
2. Güneydoğu Bulgaristan,
3. Deliorman, Tuzluk, Kuzeydoğu Bulgaristan,
4. Dobruca ve Romanya Besarabyası (1960: 66).

Caferoğlu’nun bu gruplandırmasında herhangi bir bilimsel/dilsel ölçüt söz konusu değildir. Burada ancak Türklerin meskûn oldukları bölgelere dayalı bir gruplandırmadan söz edilebilir.

Caferoğlu, bu çalışmasında şimdiki zaman eki {-(X)yor}un coğrafi dağılımını verirken, Trabzon, Rize, Sivas ve civarı ile Kırım’da kullanılan [-yer][yir] alafonlarındaki /r/nin düşürüldüğü biçimin Deliorman Türk ağızları ile Gagavuz Türkçesinde de kullanıldığını belirtir (1960: 70).

Caferoğlu, söz konusu çalışmasında ağız araştırmalarında, tabii sınıflandırma çalışmalarında, etnik yapının, arkaik unsurların ve alıntı unsurların durumunun da dikkate alınması gerektiğini belirtir (1960: 66-67).

Türkiye Türkologlarınca yapılan tasnif denemelerinde Balkan Türk ağızlarına yer veren ikinci araştırmacı, bir Balkan Türk’ü de olan, Tahsin Banguoğlu’dur. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* adlı eserinde sınırlarının kesin olmadığını belirterek Türkiye Türkçesi ağızlarını, *Deliorman, Makedonya, İstanbul, Aydın, Karaman, Ankara, Kastamonu, Karadeniz, Harput, Erzurum* olmak üzere on ağız bölgesine ayırır (Banguoğlu 1986: 17). İl ve bölge adı kullanılarak yapılan bu tasnifte Banguoğlu, İstanbul’u bir yana bırakırsak, Rumeli ağızları olarak Deliorman ve Makedonya ağızlarına yer vermiştir ki, bu iki ağız bölgesinin, aşağıda üzerinde duracağımız şekilde *Doğu* (Deliorman) ve *Batı* (Makedonya) Rumeli ağızlarını işaret etmekte olduğunu düşünebiliriz.

T. Banguoğlu’nun, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*’nde yayımlanan “Anadolu ve Rumeli Ağızları” başlıklı çalışmasında da bir tasnifi vardır. Banguoğlu, “sınırları belirsiz coğrafi bölgelere göre kabataslak” kaydıyla Türkiye Türkçesi ağızlarını yedi ağız bölgesine ayırır ve “Rumeli ağızları”na beşinci grup olarak yer verir (Banguoğlu 1977: 133).

Ne yazık ki, Türkiye Türkolojisinde Ahmet Caferoğlu ve Tahsin Banguoğlu’na ait bu tasnif denemelerinin dışında, doğrudan veya dolaylı olarak Balkan Türk ağızlarına yer veren başka bir tasnife rastlamıyoruz. Ancak, aynı kısırlığı Anadolu ağızları için de uzun yıllar yaşadığımızı itiraf etmeliyiz. Zira, Leyla Karahan’ın Anadolu ağızlarını tasnifine kadar yöntem ve ölçütleri belirleme konusunda bile uzun bir zaman geçmiştir.

Sınıflandırma denemelerinde başlangıçta herhangi bir ölçütten ziyade genellikle coğrafi bölgeler ve birtakım genel özellikler söz konusu iken, zaman içerisinde ilerleyen çalışmalarda birtakım ölçütler konulmaya başlanmıştır. Caferoğlu’nun 1946’da yaptığı ilk sınıflandırmada gündeme getirdiği eş zamanlı ve art zamanlı yöntemlerden birlikte yararlanma teklifleri (1946: 561-568) ile Z. Korkmaz’ın (1971) her ilin idari bölgesinde konuşulan ağızla o ağız konuşan topluluğun etnik yapısı arasındaki bağlantıların belirlenmesi şeklindeki görüşleri ağız araştırmalarındaki derleme ve inceleme çalışmalarına ve bu arada sınıflandırma denemelerine bilimsel bir yön ve bakış açısı kazandırmıştır.

Ancak, Türkiye Türkçesi ağızlarının sınıflandırılmasıyla ilgili olarak temel alınması gereken ölçütlerle ilgili ilk ciddi teklif ve görüşler Macar Türkolog G. Hazai'ye aittir. Hazai, "Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Tasnifi Üzerine" adlı çalışmasında, Türkiye Türkçesi ağızlarının kuramsal olarak *ses bilimi* (fonoloji), *biçim bilimi* (morfoloji) ve *biçimsel ses bilimi* (morfofonoloji) olmak üzere üç ölçüte dayandırılarak sınıflandırılabileceğini belirtir (İmer 2000: 7; Hazai 1971: 84-86).

Hazai'ye göre, Eski Anadolu ve Rumeli Türkçesinin İstanbul ağzına dayanan edebî dille karşılaştırmasından çıkan bu üç ölçüte ait özelliklerin varlığı ve yokluğunun saptanması, ağızların yapılarının "tarihsel özelliğini" kesin çizgilerle belirginleştirmekte, başka bir deyişle dilin gelişmesi boyunca aldığı, yeri ve edebiyat dilinin temelini oluşturan ağızlarla ilişkilerini belirtmektedir. Böylece Hazai, ağızların sınıflandırılmasında eş zamanlı dil ölçütlerinin yanında, art zamanlı açıdan da dil tarihi verilerinden de yararlanılabileceğini söylemektedir (İmer 2000: 7-8).

Yabancı Türkologlardan E. Piet Kral'ın Türkiye Türkçesi ağızlarını tasnif eden yüksek lisans çalışmasında, Rumeli ağızlarına yer verdiğini görüyoruz (Kral 1980). Kral, tasnifinde Türkiye Türkçesi ağızlarını on dört ağız bölgesine ayırmış ve birinci sırada "Rumeli Grubu"na yer vermiştir. Bu grubu "Edirne" ve "Marmara (hipotetik)" olmak üzere iki alt ağzın temsil ettiğine bakılırsa, Kral'ın Rumeli Grubu'nu Türkiye'nin millî sınırları içinde gördüğü, sınır ötesine geçmediği anlaşılmaktadır (Buran 2011: 44).

Türkiye Türkçesi ağızlarının sınıflandırılmasına dönük bu süreç, ilk ve tek ürününü 1996 yılında Leylâ Karahan'ın *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* adlı çalışmasıyla vermiştir. Karahan, Anadolu ağızlarını üç ana ağız grubuna ayırırken ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz dizimine ait toplam yirmi üç ölçüt kullanırken, her ana ağız grubunu da yine aynı ölçütlerle kendi içinde alt gruplara ayırmıştır. Kanaatimizce, Karahan'ın bu çalışması, Balkan Türk ağızlarını sınıflandırılması çalışmalarında da bir model olacak niteliktedir.

Bu giriş bilgilerinden sonra, tekrar Balkan Türk ağızlarının tasnifi konusuna dönebiliriz.

20. yüzyılın başlarından itibaren başlayan Balkan Türk ağızları üzerindeki derleme ve inceleme çalışmaları belli bir nicelik ve niteliğe ulaştıkça, bu coğrafyaya yayılmış Türk topluluklarının ağızları üzerinde de birtakım ortaklık ve ayrılıkların farkına varılmış, böylece ses bilgisinden şekil bilgisine, söz varlığından söz dizimine kadar uzanan birtakım ölçütlerle tasnif denemelerine girişilmiştir. Mollova'nın (1999: 167) da dediği gibi, Balkanlardaki Türk ağızlarının sınıflandırılması hususunda başlangıçta I. Berezin, I. Kúnos, D. Gacanov, T. Kowalski, N. K. Dimitriev gibi bir hayli bilgin fikir yürütmüştür. Fakat bu alanda ilk ciddi denemeyi Macar Türkolog Németh yapmıştır.

### 2.1. Gyula Németh'in Sınıflandırması

Balkan Türk ağızları üzerinde bilimsel yöntem ve gramerlik ölçütler kullanarak ilk sınıflandırma denemesini yapan Macar Türkolog G. Németh olmuştur. Németh'in sınıflandırması, kendisinden sonra sınıflandırma denemesi yapan araştırmacılarca tamamlanma ihtiyacı duyulsa da, hep örnek veya temel alınmış başarılı bir denemedir. G. Németh, Balkan Türk ağızlarını **Bati Rumeli** ve **Doğu Rumeli** olmak üzere iki ana gruba ayırır. Bu iki ağız bölgesini ayıran sınır da, Tuna'nın yanındaki Lom'dan doğuya doğru uzanır, güney yönünde Vraca'dan, Sofya'dan ve Samokov'dan doğuya doğru gider, sonra buradan batıya yönelir ve Küstendil'de yine güneye doğru ilerler. Batı ağız bölgesi Lom-Samokov hattından batıya ve Samokov-Küstendil-Makedonya hattından kuzeye doğru uzanır. Romanya'da Tuna'nın öte yakasında devamı yok denecek az iken, kuzeyde Adakale'yi içine alır. Bosna ve Arnavutluk'ta konuşulduğu da muhakkaktır (Németh 1981: 119-120).

Németh, tasnifinde geçiş ağızlarından da söz eder. Mesela, Lom'un çok daha doğusundaki Orechovo'da ve Güneybatı Bulgaristan'da Blageovgrad'da, daha ötede Goce Delçec çevresinde de Batı Rumeli ağızları özelliklerini bulduğunu belirtir (1981: 120).

Németh, Batı ve Doğu Rumeli ağızlarını birbirinden ayıran ölçütleri Batı Rumeli ağızlarının özelliklerine bağlı olarak verir; Batı Rumeli ağızlarını Doğu Rumeli ağızlarından farklı kılan karakteristik özellikleri sekiz maddede toplar. Bu sekiz ölçütün altısı fonetik ikisi de morfofonetik özelliktir.

Németh'in Batı Rumeli ağızlarını Doğu Rumeli ağızlarından farklı kılan fonetik özellikleri şunlardır:

1. Batı Rumeli ağız alanında Doğu Rumeli ağızlarının sözcük sonundaki /ı/, /u/ ve /ü/ sesi çok heceli sözcüklerde /i/ biçiminde ortaya çıkar (*kuyi* "kuyu", *doğri* "doğru", *kızı* "kızı", *yarısını* "yarısını", *küpri* "köprü", *uli* "ölü", *burni* "burnu", *alti* "altı" vb.).

2. Batı Rumeli ağız alanında, Doğu Rumeli ağızlarının /i/ sesinin ilk hecede ve kapalı hecede değil, belli durumlarda kurallı olarak /ı/ biçiminde ortaya çıkar (*gelinim*, *benim*, *senin*, *verdik*, *çekilir*, *evinde*, *evimiz*, *rengimi*, *elinde* vb.).

3. Eski Türkçe /ö/ ve /ü/'nün /o/ ve /u/ ile ya da herhangi bir geçiş sesiyle karşılaşması Batı Rumeli ağızlarında dar alanlarda yaygındır (*boyle* "böyle", *dort* "dört", *soz* "söz", *uç* "uç", *yuru-* "yürü-", *duşunur* "düşünür" vb.).

Németh'e göre Vidin, Adakale, Lom ağızlarında görülen bu değişim, Kuzeybatı Bulgaristan'ın diğer kesimlerinde ve Makedonya'da yoktur.

4. Batı Rumeli ağızlarında /a/-/e/ vokalizmlili çekim ve türetme eklerinin çok zaman dil uyumunun dışında kaldığı görülür (*bakarler*, *tutarler*, *dururler*; *sarayler*, *padişahler*, *luğumler*; *olursem*, *bakmasem*, *yaparseler*, *varse*, *alirse*, *olurse*, *alamasek*; *one kadar*, *altıye*, *doğuze*, *otuze*, *kirke*; *aldıktan sora*, *olduktan sora*, *bayramden sonra*, *yaptıktan sora*; *yalnısçe*, *ortancesi*, *karaca*, *karımca* "karınca", *hacre-* "harca-"; *kızlen* "kızla", *kolllen* "kolla", *pilavlen* "pilavla" vb.).

5. Eski Osmanlıcadaki /ö/ sesi, Batı Rumeli ağızlarında, sık kullanılan birtakım sözcüklerde /ü/, /w/ ve /u/ ile karşılaşılır (*küpri* "köprü", *ürdek* "ördek", *urdek* "ördek", *kupri* "köprü", *uldi* "öldü", *urti* "örtü" vb.).

6. Gerek kalın gerekse ince sıradan kelimelerde sürekli ve süreksiz ön damak /g/ veya /ğ/ ünsüzleri, Doğu Rumeli ağızlarında eriyip kaybolurken, Batı Rumeli ağızlarında varlıklarını korur, hatta daha çok süreksiz biçimleri ile kullanılırlar (*ağaç*, *begen-*, *sağ*, *ağla-*, *ayağa*, *degenek*, *eger*, *eteginden*, *urdege*, *buzagi*, *bağ*, *bağa* vb.).

7. Németh'in Batı Rumeli ağızları için karakteristik olduğunu belirttiği morfofonolojik özellik de, duyulan geçmiş zaman ekinin Batı Rumeli ağızlarında daima tek şekilli, yani *-miş* olarak kullanılması, dolayısıyla uyum dışı kalmasıdır (*almış*, *kalmış*, *yapmış*, *olmuş*, *ö/ülmüş*, *durmuş* vb.).

8. Németh'in Batı Rumeli ağızlarını Doğu Rumeli ağızlarından farklı kılan sonuncu ölçütü ise şimdiki zaman kipi için *-(A)y* ekinin kullanılıyor olmasıdır (*sevey*, *yapay*, *sorāyım*, *tutmay*, *okuysın*, *araysın*, *göriysın*, *bakay*, *dey*, *ağlay*, *geliy* vb.) (Németh 1981: 119-128).<sup>1</sup>

<sup>1</sup> M. Mollova ise, Doğu Rumeli ağızlarında 20'den fazla şimdiki zaman şekli vardır, dedikten sonra Türk ağızlarının tasnifinde şimdiki zamanı ölçüt olarak kullanmanın doğru olmadığını belirtir (Mollova 1999: 168).

## 2.2. Emil Boyev'in Sınıflandırması

Bulgar Türkolog Emil Boyev, Balkan Türk ağızlarının tamamını değilse de, Bulgaristan Türk ağızlarını sınıflandırır. G. Németh'in tasnifini zamanına göre değerli bulan, ancak bugünkü malzemeye göre onu tamamlama ihtiyacı duyduğunu belirten E. Boyev, Bulgaristan Türk ağızlarının;

1. Batı Bulgaristan Türk ağızları,
2. Kuzeydoğu Bulgaristan Türk ağızları,
3. Doğu Rodoplar ve Gerlovo Türk ağızları

olmak üzere üç gruba ayrılması gerektiğini belirtir (Boyev 1968: 176).

Bu ağız gruplarının içinde başka başka alt ağız gruplarının da tespit edildiğini belirten Boyev'e göre, üç ana ağız grubunun şekillenmesinde Pirin Dağı ile Rodop Dağları arasındaki ağızların, Yörük ağızları, Koca Balkan ağızları ve Orta Rodop ağızları özel bir yer almaktadır. Bulgaristan Türk ağızlarının bölümlenmesinde bu ağızları yaşatan Türk uruklarının tarihinin de dikkate alınması gerektiğini söyleyen Boyev, sadece ses bilgisi özelliklerinin ağızların hakiki tablosunu çizemeyeceğini, şekil bilgisi ve söz bilgisi özelliklerinin de göz önünde bulundurulması gerektiğine işaret eder (Boyev 1968: 176). Böylece Boyev'in yukarıdaki tasnifi, açıkça bir ölçütten söz etmese de, ses bilgisi özellikleri yanında, şekil bilgisi ve söz varlığına ait birtakım ölçütleri kullanarak yapmış olduğu anlaşılmaktadır. Ama Bulgaristan Türk ağızlarını gruplandıran bu ayrıcı özelliklerin neler olduğunu bilemiyoruz.

## 2.3. N. K. Dimitriev'in Sınıflandırması

Németh'in verdiği bilgilere göre, Rus Türkolog N. K. Dimitriev de, Balkan Türk ağızlarını;

1. Tuna, 2. Edirne, 3. Makedonya, 4. Adakale, 5. Bosna ağızları olmak üzere beş bölgeye ayırır (Németh 1981: 130).

Bu sınıflandırma, A. Caferoğlu'nun yaptığı gibi, Balkan Türk ağızlarının konuşulduğu bölgelere göre gruplandırılmasından ibarettir. Zaten Németh de, ilk iki grubun Doğu Rumeli, diğer üç grubun Batı Rumeli ağızlarını oluşturduğunu söylüyor (Németh 1981: 130).

## 2.4. Mefküre Mollova'nın Sınıflandırması

Balkan Türk ağızları üzerine çalışan önemli isimlerden biri de Bulgaristan Türklerinden olan Mefküre Mollova'dır. Mollova'nın derleme ve inceleme çalışmalarından başka, konumuzla ilgili olarak, Balkan Türk ağızlarını sınıflandırma denemelerine de giriştiğini görüyoruz.

Mollova, Németh (1981)'in tasnifine büyük oranda katılmakla birlikte, onun sınıflandırmasını kendisine göre tamamlamış, Balkan Türk ağızlarını Németh'ten farklı olarak iki değil de, *Batı uç zonu*, *Doğu Rodoplar zonu* ve *Merkez zon* olmak üzere üç ağız bölgesine ayırmıştır (Mollova 1999).

Mollova (1999)'nın *Batı uç zonu* olarak verdiği ağız bölgesi, Németh'in Batı Rumeli grubuna yakın olmakla birlikte tamamen örtüşmemektedir. Németh'e göre iki sahayı ayıran çizgi Tuna'nın yanındaki Lom'dan doğuya doğru uzanır, güney yönünde Vraca'dan, Sofya'dan ve Samokov'dan doğuya doğru gider, sonra buradan batıya yönelir ve Köstendil'de yine güneye doğru ilerler, Yunanistan'da Selanik'ten geçerek Ege Denizi'ne ulaşır (Németh 1981: 119; Mollova 1999: 168). Mollova'nın sınırı biraz daha doğudan geçerek Batı uç zonunda Nevrokop, Blagoevgrad (Cuma-i Balâ), Devin kasabaları ve onların etrafındaki köyleri içine alır. Németh'in Batı Rumeli ağızlarını Doğu Rumeli ağızlarından ayıran özellikler olarak gösterdiği sekiz ölçütten ilk altısı



Mollova'nın Batı uç zonu için de geçerlidir. Mollova, bu ölçütlere daha başka ölçütler de ekleyerek Batı uç zonunu diğer iki ağız bölgesinden ayıran özellikleri ortaya koymuştur. Mollova'nın ortaya koyduğu ölçütlerin hepsi ses bilgisine aittir ve şunlardır:

1. /ö/, /ü/ ve geniş e /ä/ ünlüsü dışındaki ünlüler bulunur. Yalnız /ü/ sesi Batı bölgesinin güney kısmında kullanılır.

2. /g/, /k/, /l/ ünsüzleri kelime ve hece başında yumuşak (k'eçi, g'it, l'eş vb.), kelime ve hece sonunda katıdır (ekmek, el vb.).

3. Slav dillerinden geçent (u: ts) ünsüzü sadece bu ağız bölgesinde kullanılır (ç i "yatsı").

4. Diğer zonlarda /ı/ ünlüsü her pozisyonda kullanılırken, Batı uç zonunda kelime başında ve sonunda kullanılmaz (ılık "ılık", altı "altı").

5. /u/, /ü/, /ı/, /i/ yüksek ünlülerin ünlü uyumuna bağlı olmayan morfemlerin de etkisiyle kullanım dağılımı diğerlerinden farklıdır (almış "almış", bilmişik "bilmişik", elim "elim").

6. Diğer zonların tersine, Batı uç zonunda alçak ünlülerin dağılımında bir konservatizm vardır (g'uzal "güzel" < gözal, bilma "bilme", ben da "ben de", atlen "atla").

7. Batı uç zonunda /y/ yarım seslisiyle temasta ünlülerin distribüsyonu başkadır. Burada *ayı, eyi, ıy* sekansları yoktur (anay < anayı, iney < ineyi "iğneyi", tapi/tapiy < tapıyı).

8. Batı uç zonunda kalınlık-incelik (palato-eveler) uyumu, yalnız görünüşte vardır (*bıldım, bildın, bildık, bildınıs, aldi, almiş*).

9. Batı uç zonunda balio-veler ünlü uyumu sınırlıdır; labio-palatal ünlü uyumu ise yoktur (buldum, sınırlıdır; buldı, bulmiş, üldum/uldum/ yuldum "öldüm").

10. Diğer ağız bölgelerinin tersine, Batı uç zonunda senharmonizm denilen ünlü-ünsüz uyumu yoktur. Burada her ünsüz kendine has fonem kıymetini olduğu gibi muhafaza eder (*el, ekmek, bil*'de /l/, /k/ ünsüzleri kalındır).

11. Batı uç zonunda konson jemineleri yok gibidir (nali < nallı/nalli, tusus < tuzsuz, onar < onlar/onnar).

12. Batı uç zonunda /a/ ve /e/ ünlülerinin uzun şekilleri vardır, ama /u/, /o/, /ı/, /i/ ünlülerinin ise uzun şekilleri yoktur ( *dā/daa* < *daha*, *nerē/neree* < *nereye* vb. fakat *onun aldi kitap; aldi* < *aldığı*).

13. Batı uç zonunda kelime başında ve sonunda ünsüz yığılması mevcuttur. Kelime sonunda ünsüz yığılması daha sınırlıdır ve ancak iki ünsüzden birincisi /y/ ise olur (*plan, skele, Struma; kayak/kaik* < *kayık*, *boyn/boin* < *boyun*).

14. Batı uç zonunda öteki zonlara yabancı olan *u (ü)*, *yu* ünlülü kelimeler mevcuttur (*ur-/yur-* "örmek", *ul-/yul-* "ölmek", *urdek/yurdek* "ördek", *k'upri* "köprü"; bölgenin güneyinde *ür-*, *ül-*, *ürdek, küpri*).

15. Batı uç zonunda vurgulu hecenin önünde veya arkasında gelen hecelerdeki /a/ ve /e/ ünlüleri daralır ve /a/ ünlüsü /ı/ gibi, /e/ ünlüsü /i/ gibi işitilir (*kârşî/karşı, êkin/ikin, qnqler/aniler* "analar", *sêneler/sêniler, késer* "kesiyor; keser").

Mollova, Batı uç bölgesini kendi içinde güneydoğu ve kuzeybatı olmak üzere ikiye ayırır. Aradaki sınır Bulgaristan'da Dolni Cibâr, Vraca ve Samokov'un doğusundan, Gorna Džumaja (Cuma-i Balâ), Blagoevgrad'ın kuzeyinden eski Yugoslavya Makedonya'sında Koçani beldesine uzanır. Güneydoğu alt ağız grubunda kalın sıradan kelimelerde /ğ/ kaybolurken (*āç/aaç* < *ağaç*), kuzeybatı alt ağız grubunda kelime içinde /g/ olarak (*ağaç*), kelime sonunda k/ olarak (*dağ* < *dağ*).

### Turkish Studies

*yak* < *yağ*, *ik* < *iğ*) olarak muhafaza edilir. İnce sıradan kelimelerde /ğ/ kuzeybatı alt ağız grubunda yine /g/ olur (*begen-*, *değiş-*), güneydoğu alt ağız grubunda ise ya kaybolmuş yahut da /y/ ye dönmüştür (*bēn-*, *been-*, *beyen-*, *biyen-* < *beğen-*; *deiş-*, *dees-*, *diş-* < *değiş-*).

Mollova eski Yugoslavya Makedonya'sında "Yürüklük" denilen bölgede yaşayan köylü Yörüklerin ağızlarını Merkez bölgenin özel bir parçası olarak görmekle birlikte, Batı uç bölgesinin güneydoğu alt ağız grubuna pek yakın olduğunu da belirtir (Mollova 1999: 172).

Mollova'ya göre, geçmişte Batı uç ağız bölgesinin kuzey kısmında esasen o zamanın edebî Türkçesi kullanılmıştır. Burası eskiden olduğu gibi bugün de pek az Türk'le meskündür. Bu Türkler eskiden başlıca memur zümresine mensup olup kasabalara yerleşmişlerdir.<sup>2</sup> Burada başka Türk ağızlarına ait özelliklerin bulunmaması, bu ağızları diğerlerinden farklı kılan özelliklerin çoğunun eski edebî dile ait özellikler olmasındandır (*analer*, *anaden*, *varse*, *ağaç*, *begen-*, *belki alti*, *oldi şekilleri*). Bu bölgede ağız özellikleri, bura Türkçesinin öteki bölgelerde konuşulan Türkçeden tedricî bir surette kopması sonucu 17. yüzyıla doğru oluşmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu ağız bölgesi bugünkü hâliyle arkaizmlerden ve neolojizmlerden oluşur ki, bizce de çok önemli ve yerinde bir tespittir (Mollova 1999: 174).

Mollova'nın Németh'ten farklı olarak varlığını ileri sürdüğü Balkan ağız grubu **Doğu Rodoplar zonudur**. Bu ağız bölgesi esas itibarıyla Bulgaristan'da Kırçalı (Kırcaali), Ardino, Momçilgrad, Krummovgrad kasabaları ve onun etrafındaki bin kadar küçük köyde konuşulan ağızlardan oluşur (Mollova 1999: 172).

Mollova'nın, ilk defa, hocası Azerbaycanlı Türkolog Mämmädaga Şiraliyev tarafından tespit edildiğini söylediği bu bölge ağızlarını diğer bölge ağızlarından ayıran sekiz özelliğin hepsi yine ses bilgisine aittir.

1. Kalın sıra kelimelerde kelime başında ğ - < k - değişiminin oranı % 55 civarındadır (*ğara*, *goyun*, *ğuzu*; fakat *kaç*, *kaşık*, *çoku*, *kum*, *çutu*).

2. Kelime başında /p/ yerine /b/ ile kullanılan kelimeler vardır: *biş-*, *barmağ*, *bazar* (Far. *bazār*), *biliç* "piliç".

Fakat bazı kelimelerde de aksine /b-/ yerine /p-/ kullanılır: *paklava*, *patla*, *palçık*, *pademcik* vb.

3. Kelime başında /t/ yerine /d/ ve bazen de aksine /d/ yerine /t/ kullanılması, Doğu Rodoplar bölgesi ağızlarını diğer bölge ağızlarından ayırır (*daş*, *daşan*, *duş*, *daban*, *dan*, *darak*, *dırnağ*, *duzak*, fakat *teş-*, *tik-*, *tüş-*, *türt-*...vb.).

4. Doğu Rodoplar zonunda yarı tonlu-yarı tonsuz ünsüzler mevcuttur (*demeK*, *araP*, *hiÇ*).

5. Doğu Rodoplar zonunda pozisyonel bir /ğ/ sesi mevcuttur, etimolojik /g/ ise kaybolmuştur (*a'ç* "ağaç", *yoğ* "yok", *vağit* "vakit", *çorkağın* "korkağım").

6. Doğu Rodoplar zonunda sandhi denilen ulama olayı çok gelişmiştir: *ayağaltı* < *ayak altı*, *üçay* < *üç ay*, *dörday* < *dört ay*, *sınıvodası* < *sınıf odası*.

7. Doğu Rodoplar zonunda tonsuz bir ünsüzle biten bir kelimeye ünsüz başlayan bir ek geldiğinde ikinci ünsüz daima yarı tonlu-yarı tonsuz olur (*daşTa*, *atTı*, *çorapPa* "çoraplar").

<sup>2</sup> Bugün Makedonya ve Kosova'da "kasabalı" tabiri vardır ki, Türk olsun, Müslüman Arnavut veya Boşnak olsun, kendilerini "kasabalı" sayanlar, Kalkandelen (Tetova), Priştine ve Prizren gibi şehirlerde aynı semt veya mahallelerde otururlar ve Türkçe konuşarak Osmanlı kültür ve hayatını sürdürürler. Kendilerini köylerde yaşayan veya sonradan şehirlere göç eden ve Türkçe bilmeyenlere göre üstün veya ayrıcalıklı görürler. Mesela bugün Prizren'de Kurila Mahallesinde yaşayan Türk, Arnavut ve Boşnak Müslümanlarında Türkçe ve Osmanlı kimliği hâkimdir. A.G.

8. Doğu Rodoplar zonunda ünsüz benzeşmesi de çok gelişmiştir: *beşşüz* < *beş yüz*, *çam ma* < *çam var*, *bän ni* < *ben mi*, *şoşa* < *şose*, *ezzanä* < *eczane* < *eczane*, *telle-* < *terle-* vb.

Mollova'ya göre Doğu Rodoplar Türk ağızları eskidir ve bu ağızları konuşan Türkler güneyden Balkanlara gelip yerleşmişlerdir. Dilleri Asya'dan getirdikleri dilin aynısı olmasa da, az değişmiştir (Mollova 1999: 174).

Mollova'ya göre Merkez zon ve Batı uç zonu Balkanlara has ağız bölgeleri iken, Doğu Rodoplar zonu ise yarı Balkanik yarı Azıyatik bir ağız bölgesidir. Zira bu ağız bölgesinde Anadolu ağızlarına has çizgiler çoktur. Buna rağmen bugün hiçbir Balkan Türk ağızını hiçbir şekilde şu veya bu Anadolu ağızına bağlamak mümkün görülmemektedir (Mollova 1999: 175).

Mollova'nın Balkan ağızlarının üçüncü kolu olarak gösterdiği ağız bölgesi **Merkez zon** adıyla anılmaktadır (1999: 174). Bu ağız bölgesi Balkanlarda diğer iki ağız bölgesinin dışında kalan bölgeleri içine alır. Yani Romanya Dobruçası, Bulgaristan'ın Doğu Rodoplar zonu ve batı uç zonu haricinde Türklerle meskûn diğer bölgeleri, Yunanistan'da Batı Trakya ve Türkiye'de Doğu Trakya Merkez zonun konuşulduğu ağız coğrafyasıdır. Mollova, Yugoslavya Makedonya'sında yaşayan Yörüklerin ağızını da bu ağız bölgesi içinde değerlendirir.

Mollova'ya göre, öteki iki bölgenin genel çizgilerine karşı koyacak özellikleri olmayan Merkez zon kâh Doğu Rodoplar ile birleşerek Batı uç zona karşı koyar, kâh Batı uç zonuyla birleşerek Doğu Rodoplar zonuna karşı koyar. Bu sebeple tasnifte onu ayrıca incelemek mümkün değildir (Mollova 1999: 174). Buradan, Mollova'nın Németh'in Doğu Rumeli olarak belirttiği ağız bölgesini Doğu Rodoplar ve Merkez olmak üzere iki ağız bölgesi olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Yine Mollova'ya göre, Merkez bölge, standart Türkçenin ağızlar bölgesidir. Ancak bu ağız bölgesinde de, genel yapı ve bütünlüğü bozmayan, birtakım yerel unsurlar ile bazı fonetik incelikler söz konusudur (Mollova 1999: 175).

Mollova, Moşkov ve Kowalski'nin daha önceki tespitlerini de göz önünde bulundurarak, Gagavuz Türkçesini de Merkez zona dâhil eder (Mollova 1999: 175).

Mollova'nın diğer bir önemli tespit ve sınıflaması da, Batı veya Oğuz Türkçesini iki büyük grup hâlinde düşünüp Balkanlardaki Merkez zon Türkçesi, Gagavuz Türkçesi ve Batı uç zonu Türkçesini birinci, Doğu Rodoplar Türkçesi ile Anadolu Türkçesi, Azeri Türkçesi ve Türkmen Türkçesini ikinci kola dâhil etmesidir. Mollova, bunlardan birinci kola *ka grubu*, ikincisine de *ga grubu* adını da vermekte, *ka grubuna* Avrupa Oğuzcası, *ga grubuna* da Asya Oğuzcası demektedir. Dil coğrafyası verilerine göre bunlardan *ka Oğuzcasını* kullanan Türklerin Balkanlara Osmanlılardan daha önce Rus steplerinden gelerek yerleştiklerini, Doğu Rodoplardaki Türklerin ise Anadolu'yu aşarak Osmanlı Döneminde güneyden geldiklerini iddia etmektedir. Bunlardan *ka grubu* ile *ga grubu* Balkanlarda tekrar karşılaşmışlar, fakat birleşmemişlerdir (Mollova 1999: 175-176).

### 2.5. E. A. Grunina'nın Sınıflandırması

Rus Türkologlardan E. A. Grunina'nın 1998'de "Dünya Dilleri. Türk Lehçeleri" ansiklopedisine yazmış olduğu "Modern Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılması" adlı makalesinde, önce Türkiye Türkçesi ağızlarını Anadolu ve Rumeli olmak üzere iki gruba ayırdıktan sonra, Anadolu ağızlarını da kendi içinde altı gruba, Balkan/Rumeli/Avrupa Türk ağızlarını ise;

1. Doğu (Doğu Trakya),
2. Batı (Makedon) olmak üzere iki ana ağız grubuna ayırdığını öğreniyoruz (Dryga 2009: 194).

### 2.6. Iryna Dryga'nın Sınıflandırması

Balkan Türk ağızlarının son ve ayrıntılı sınıflandırma denemelerinden biri de Iryna Dryga'ya aittir (2009). Driga, 2003-2004 yılları arasında RF Moskova Devlet Üniversitesinde yürütülen "Türk Dillerinin Tarihî Karşılaştırmalı Grameri" çalışmalarında diyalektoloji cildinin Türkiye Türkçesi ağızları kısmını üstlenen hocası E. A. Grunina'nın yanında bulunduğunu ve kendisinin de bu çalışmalara katkı sağladığını söylemiş; 20. yüzyılın baş ve ortalarında yapılmış sınıflandırmaların tatmin edici olmadığına inanarak, kendilerinin Balkan Yarımadası ve Trakya'da mevcut Türk ağızlarının kaydı için coğrafi metodu uygulayıp alan araştırması yapılması gereken şu coğrafi bölgeleri tespit ettiklerini belirtmiştir:

1. Bulgaristan'da a. Deliorman, Gerlovo, Tozluk, Varna-Burgaz; b. Vidin-Küstendil-Mihaylovgrad.
2. Makedonya: Gostivar, Ohrid, Nevrokop.
3. Kosova: Prizren, Priştine, Mamuşa.
4. Romanya: Kuzey, güney, kuzeybatısı (Köstence, Vama Veche, Negru Voda, Tuzla).
5. Arnavutluk: Tirana, Elbasan, Şkoder, Kruja, Korça.
6. Yunanistan: Selanik, Komotini, Batı Trakya (Driga 2009: 194).

Dryga, çalışmalarında gerek Balkanlarda gerekse Besarabya'da kullanılan Gagavuzca ve Azak'ta kullanılan Urumca'nın verilerinden de karşılaştırmalı olarak yararlandıklarını, bütün bu bölgeleri adım adım dolaştıklarını, ancak bir tek Yunanistan'a gidemediklerini belirtmiştir (Driga 2009: 194).

Dryga; Hazai, Németh, Mollova ve hocası Grunina'nın Rumeli ağızları üzerindeki izlenim ve sınıflandırma denemelerinin oluşturduğu birikimle Rumeli ağızlarının bugünlük şöyle tasnif edilebileceğini belirtir:

1. Batı Rumeli ağızları (ka- grubu, e- grubu),
2. Doğu Rumeli ağızları: Deliorman, Doğu Rodop, Gerlovo, Tuzluk, Varna, Dobruca (ga-'nın kalıntıları, a- grubu),
3. Mizya ve Trakya ağızları,
4. Orta Rodop ve Yörükler grubu (Dryga 2009: 196).

Dryga, Balkan Türkolojisinin bugün karşı karşıya olduğu ve hâlen çözemediği bir sorun olarak, Rumeli'de konuşulmakta olan üç Türk lehçesinin, yani Türkçe, Gagavuzca ve Kırım Tatarcasının yayılış alanlarının tam olarak netleştirilememiş olduğuna dikkati çeker, Deliorman ve Gerlovo Türk ağızları arasında görülen "konuşma temposu" farklılığından hareketle, Rumeli ağızlarının akustik parametrelerini konu alan bir çalışmanın yapılmadığını da dile getirir (Dryga 2009: 196).

Dryga, kendisinden önce yapılmış çalışmalar ve kendi çalışmalarının sunduğu malzemenin ışığında Balkanlarda konuşulan Rumeli ağızlarını 20 genel ölçüte göre karşılaştırmıştır. Dryga'nın yukarıda belirtilen altı bölgeye dayalı olarak karşılaştırmalı ve karışık bir şekilde sunduğu bu ölçütleri şu başlıklar altında toplayabiliriz:

### Turkish Studies

1. Ses bilgisine ait ölçütler,
2. Şekil bilgisine ait ölçütler,
3. Kelime/tür bilgisine ait ölçütler,
4. Söz dizimine ait ölçütler,
5. Arkaik unsurlara ait ölçütler.

Bu yirmi ölçütü, yukarıdaki başlıklara taksim ederek şöyle verebiliriz:

**1. Ses bilgisine ait ölçütler:**

- 1.1. Ünlü ve ünsüzlerde uyumlanmaya yönelik ilerleyici benzeşmeler (1)\*,
- 1.2. İkili ünlü, diftongların tek ünlüleşmesi (2),
- 1.3. /u, ts/ ünsüzü (3),
- 1.4. Ünsüzlerin benzeşimi (4),
- 1.5. Yarı ötümlü /ğ/ (5),
- 1.6. /ö/ ünlüsü (6),
- 1.7. Vurgunun kayması (7),
- 1.8. Son ses ile ön ses arasındaki ulamalar (19).

**2. Şekil bilgisine ait ölçütler:**

- 2.1. Durum yönetme ve değişkenliği (9),
- 2.2. Sürelik/presence (10),
- 2.3. Araç durumu ve onun değiştiricileri /yan cümleleri (11),
- 2.4. Non-finite eylem formları (eylemlik, ortaç ve ulaş) repertuarı (16),
- 2.5. Deminutatif anlamların küçültme ekleriyle morfolojik/leksik ifadesi (17),

**3. Kelime/tür bilgisine ait ölçütler:**

- 3.1. Bağlaç sistemi (12),
- 3.2. Da/ta bağlacının eş bağımlılığı (14).

**4. Söz dizimine ait ölçütler:**

- 4.1. Cümlenin devrikleşmesi (8),
- 4.2. Ad ve sıfat tamlamaları arasındaki ayırım/değiştirilebilirliği (13),
- 4.3. Soru titrememesinin *mi* soru ekiyle ifade edilmesi (15)
- 4.4. Ki'li bağım lanma (20).

**5. Arkaik unsurlara ait ölçütler:**

- 5.1. Eski biçimlerin saklanmışlığı ve çok anlamlılığın gelişmişliği (18).

Görüldüğü gibi, Dryga'nın kullandığı ölçütlerin sekizi ses bilgisi, beşi şekil bilgisi, dördü söz dizimi, ikisi tür bilgisi ve biri de arkaik/eskicil biçimler ile ilgilidir. Bunlardan ses bilgisine ait

\* Parantez içindeki rakamlar, Dryga'nın sınıflandırmasındaki ölçütlerin sıra numarasını gösterir.

“vurgunun kayması” (7) ile şekil bilgisine ait olarak gösterdiğimiz “durum yönetme değişkenliği” (9), “sürerlik/presence” (10), “araç durumu ve onun değiştiricileri /yan cümleleri” (11), hatta kelime/tür bilgisine ait olarak gösterdiğimiz ölçütler bir yönüyle de söz dizimine ait özellikleri içerirler. Buna göre, Dryga’nın açıkça ön plana çıkararak, Balkan Türk ağızlarının tasnifinde ilk defa söz dizimine ait ölçütleri kullanmış olduğu dikkati çekmektedir. Tabi şimdye kadar Balkan Türk ağızlarının tasnifinde bu kadar çok ölçüte yer verilmemiş olduğunu da belirtmeliyiz.

Dryga’nın Balkan Türk ağızlarında karşılaştırmalı olarak kullandığı bu ölçütlerin, tartışılmaya açık olmakla birlikte, hem Balkan Türk ağızlarının kendi içindeki tasnifinde hem de Balkan Türk ağızlarını Anadolu ağızlarından farklı kılan özellikler olarak da kullanılıp algılanabileceğini belirtmeliyiz. Nitekim Dryga, çalışmasının sonunda, ağız farklılıklarının oluşmasında dinî ve kültürel izolasyonun artmasıyla söz dizimsel unsurların belirginleştiğinden de söz eder (Dryga 2009: 201)

### 3. Sonuç

Németh’in tasnifinden sonra, büyük oranda halledildiği sanılan Balkan Türk ağızlarının tasnifi sorununun, son zamanlarda artan tasnif denemelerine bakılırsa, Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarının önünde çözülmesi gereken bir sorun olarak durduğu anlaşılmaktadır. Belki daha doğru bir değerlendirme ile henüz bu aşamaya gelinemediği söylenilebilir. Zira, başta Batı Trakya bölgesi olmak üzere, Bulgaristan, Makedonya, Kosova, Romanya, hatta Arnavutluk Türk ağızlarına ait derleme ve inceleme çalışmalarının tamamlandığını söylemekten uzak olduğumuzu kabul etmeliyiz.

Yukarıdaki sınıflandırmaları ana hatlarıyla değerlendirdiğimizde şu sonuçlara ulaştığımızı söyleyebiliriz:

1. Bu sınıflandırmalarda, üzerinde en çok çalışılan Bulgaristan Türk ağızlarının sınıflandırmaların merkezinde bulunduğu, nispeten Makedonya Türk ağızlarının dikkate alındığı, buna karşılık Kosova Türk ağızları ile Yunanistan’daki Batı Trakya Türk ağızlarından hiç söz edilmediği, Türkiye sınırları içinde kalan Doğu Trakya ağızlarına ise çok az yer verildiği görülmektedir.

2. Németh’in tasnifinden ve bölge ağızlarının sınırlarını çizmesinden itibaren, biraz da simetrisi olan Doğu Trakya ağızları ile birlikte düşünülen Batı Trakya Türk ağızları üzerindeki derleme ve inceleme çalışmalarının yetersizliği, dolayısıyla tasnif çalışmalarında da kendisini hissettiriyor. Âdeta toptancı bir anlayışla Doğu Rumeli veya Mollova’nın tasnifinde Merkez bölge ağızlarına dâhil edilen Batı Trakya Türk ağızlarının hangi özellikleriyle Doğu Rumeli ağızları veya Merkez bölge ağızları içinde yer aldığı, diğer ağız bölgeleriyle birleşen özelliklerinin bulunup bulunmadığı pek bilinmemektedir.

3. Balkan Türk ağızları üzerinde çalışanlar gibi, bu ağızları tasnif denemelerine girişenlerin de genellikle yabancı Türkologlar olduğu dikkati çekmektedir. Türkiye Türkolojisi, ağız araştırmaları konusunda da oldukça ileri düzeye ulaşmıştır. Daha da önemlisi, gerek Türkiye’de (Doğu Trakya) gerekse Bulgaristan, Makedonya ve Kosova’da Balkan Türk ağızları içinde doğup büyümüş birçok Türkolog vardır. Kanaatimizce Balkanlardaki en küçük yerleşim birimine kadar bütün ağız bölgelerine ait derleme ve inceleme çalışmaları bu Türkologlarca bir an önce tamamlanıp mevcut veriler ışığında, daha önceki deneyimlerden de yararlanılarak, Balkan Türk ağızlarının ses bilgisinden şekil bilgisine, söz varlığından söz dizimine uzanan sağlam ölçütler konularak ana ağız bölgeleri ve bunlara bağlı alt ağız bölgeleri belirlenebilir. Bu süreçte Balkan Türk ağızlarına ait veriler toplanırken eş zamanlı olduğu kadar, art zamanlı bakış açısıyla başta transkripsiyon metinleri olmak üzere, Balkanlarda telif ve tercüme edilmiş tarihî metinlerden de yararlanılabilir.

### Turkish Studies

4. Herhangi bir dillik ölçüt kullanmadan salt şehir, ülke ve bölge adına dayalı yapılan tasnifleri (Caferoğlu, Banguoğlu, Dimitriev ve Boyev'in tasnifleri) meseleyi çözmekten çok uzak kalırken, kullandığı ölçüt ve yöntemler bakımından bunlardan çok daha sağlam sonuçlara ulaşan tasnif denemelerinin de, çoğunlukla ses bilgisi, nispeten şekil bilgisine ait ölçütlerle yetinmiş oldukları gözlenmektedir. Oysa dil etkileşimine açık olan, iki ve çok dilliliğin hâkim olduğu bölgede söz dizimine ait veri ve ölçütlerin kullanılması kaçınılmaz görünmektedir. Bölgenin tamamında görülen Türkçenin söz diziminden farklılaşan yapıların varlığı, özellikle Makedonya ve Kosova Türk ağzlarında, yani Batı Rumeli ağzlarında bölgenin baskın dillerinin etkisiyle Türkçenin söz diziminden oldukça uzaklaştırmıştır (bak. Günşen 2010; Friedman 2002). Balkan Türk ağzlarının tasnifinde, çok doğru ve yerinde bir tespit olarak, söz dizimini bir ölçüt olarak kullanan ilk ve tek araştırmacı, I. Dryga'dır (Dryga 2009).

5. Kanaatimizce Balkanlarda Németh'in iki ana ağız grubuna ayırdığı sınıflandırma esas itibarıyla doğru görünmekte ve geçerliliğini korumaktadır. Ancak Németh'in çizdiği ağız sınırının her iki yakasında geçiş ağzlarından söz edilebileceği gibi, her iki ana ağız grubu içinde de alt ağız gruplarından söz edilebilir.

Bu anlamda, Mefküre Mollova'nın Balkan Türk ağzları içinde üçüncü bir ağız bölgesi olarak gösterdiği Doğu Rodoplar ağız bölgesi üzerinde durmak gerekmektedir. Gerçekten Doğu Rodoplar ağız bölgesi ayrı bir ağız bölgesi midir, yoksa Doğu Rumeli ağzları içinde bir alt ağız bölgesi midir? Bizce de, birtakım farklı fonetik, morfolojik ve morfofonolojik özellikler gösteriyor olsa da, Rodoplar bölgesi Türk ağzları Doğu Rumeli ağzlarının bir alt ağız bölgesidir. Nitekim, G. Hazai de, "Rodop Türk Ağzları" adlı çalışmasında, Kowalski ve Eckmann tarafından belirtilmiş olan Kuzeydoğu Bulgaristan Türk ağzlarına ait özelliklerin, ana hatlarıyla Rodop Türk ağzlarında da görüldüğünü, iki bölge ağzlarının karşılaştırılmasından iki ağız bölgesinin birbirine gayet yakın olduğunu, hatta belki de bir tek ağız bölgesi olarak sayılabileceğini belirttikten sonra, "*Nihayet, incelemelerimin sonucu hakkında şöyle bir özet verebiliriz: Rodop Türk ağzlarının T. Kowalski tarafından 'Tuna Türkçesi' diye adlandırılan ağız kümesine bağlı olduğu söylenebilir. Rodop ağzları hakkında topladığım materyal, Kuzeydoğu Bulgaristan Türk ağzları etki alanının, şimdiye kadarki incelemelere dayanan tahminlerden daha geniş olduğu iddiasını haklı göstermektedir. Bu bakımdan, Kowalski tarafından ileri sürülen 'Tuna Türkçesi' kavramı yerine, daha geniş bir Doğu Rumeli ağız kümesi kavramını ortaya atmak belki maksada daha uygun olur. Bu takdirde, biz, yukarıda gösterdiğimiz gibi, bu Doğu Rumeli ağız kümesi içinde Rodop ağzlarının ayrı bir alt bölüm teşkil edebileceğini ve önemli bir yer tutacağı fikrindeyiz.*" diyerek, bugün gelinen noktada bizim de katıldığımız, kanaatini netleştirmektedir (Hazai 1968: 128-130).

Doğu Trakya Yerli Ağızı adlı çalışmasında Selâhattin Olcay da, J. Eckmann'ın Razgrad, Hazai'nin Rodop, Kowalski'nin Kuzeydoğu Bulgaristan, Eckmann ve Mansuroğlu ile birlikte kendisinin Doğu Trakya ağzları ile ilgili sundukları verilere dayalı olarak Gacal ağızı olarak da bilinen Doğu Trakya yerli ağızı ile Kuzey-Doğu Bulgaristan Türk ağzları arasında, on biri ses bilgisi, ikisi de şekil bilgisine ait toplam on üç noktada benzerlik veya ortaklıklar tespit ettikten sonra; "*Böylece, J. Németh'in sekiz esasa dayanarak Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayırdığı Balkan Türk Ağzları'nın doğuda kalan grubu, Rodop dağları üzerinden Doğu Trakya'ya, hattâ İstanbul'a kadar yayılmış oluyor.*" diyerek, Németh ve Hazai ile birleşerek, Doğu Rodop Türk ağzlarını Doğu Rumeli ağzları içinde görmüş, hatta Doğu Rumeli ağzlarının sınırını İstanbul'a kadar genişletmiştir (Olcay 1995: 13-15).

6. Ayırıcı özellikleri ve sınırları ilk defa Németh tarafından belirlenen Batı ve Doğu Rumeli ağzlarının her biri içinde, tıpkı Anadolu ağzlarında olduğu gibi, Anadolu'daki kökenlerine, etnik farklılıkları, ilişki içinde buldukları dillerin etkilerine vb. sebeplere bağlı olarak alt ağız gruplarının bulunacağı muhakkaktır. Bunun için öncelikle tasnif için esas alınacak

### Turkish Studies

sağlam ölçütlerin bir an önce belirlenerek hem ana ağız gruplarının kesinleştirilmesi hem de alt ağız gruplarının belirlenmesinde kullanılması gerekmektedir.

7. Balkan Türk ağızlarının incelenme ve sınıflandırma çalışmalarında, bu Türk ağızları üzerindeki çoğunluğu Slav kökenli olan ilişki dillerinin etkisini hiçbir şekilde göz ardı etmemek gerekir. Tietze'nin (1960: 74) de belirttiği gibi; “*Anadolu'ya yerleştikten birkaç asır sonra Türkler Anadolu'nun kuzeybatı ucundan Rumeli'ye geçtiler ve Balkan yarımadasında geniş bir sahada yerleştiler. Bu yerleşme esnasında da Anadolu'daki yerleşme safhasına benzer hâller meydana geldi. Yerli ahaliyi teşkil eden Rumlardan, İslavlardan (Bulgarlar, Makedonyalılar, Sırplar), Arnavutlardan ve Balkan Latin dillerinden (Kutsovlahlar, Aromunlar, Rumenler) yine bir miktar dil unsurları alındı.*”

Hâl böyle olunca, Balkan Türk ağızlarının ses bilgisinden şekil bilgisine, söz varlığından söz dizimine kadar, ilişki dillerine ve bunların baskı veya etkileme gücüne göre, bölge bölge ana ve alt ağız grupları bağlamında farklılaştıkları görülmektedir (Günşen 2009; Günşen 2010). Dolayısıyla tasnif çalışmalarında bu hususun da dikkate alınması zorunlu görünüyor.

8 Batı Trakya ağızları yanında, Makedonya'daki Yörük ağızları hakkında da elimizde, derleme ve inceleme anlamında, yeterli veri bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla, Makedonya, hatta Bulgaristan'da nispeten kapalı bir toplum özelliği gösteregelmiş olan Yörüklerin ağızları ortaya konulmadan yapılacak her tasnif, önemli bir bölümüyle eksik kalacaktır.

9. Yüz yılı aşan bir süreden bu yana devam eden göçler sebebiyle, Türkiye'nin başta batı bölgeleri olmak üzere, çok değişik bölgelerine yerleşen Balkan göçmenlerinin ağızlarına ait derleme ve inceleme çalışmalarının da tamamlandığı söylenemez. Edirne'den başlayarak tüm Trakya bölgesi, Çanakkale, Bursa, Kocaeli, Sakarya, Manisa, İzmir vb. illerimizde yaşayan göçmenlerin ağızlarına ait üniversitelerimizde yürütülen çalışmaların bir an önce tamamlanması gerekmektedir. Bu, söz konusu göçmenlerin geldikleri ağız bölgelerinin sınırlarını belirlemede ve belirlenmiş sınırların teyit edilmesinde büyük önem arz etmektedir.

10. Balkanlarda Türkçe veya Türk ağızları denilince, öncelikle, Osmanlı döneminde Anadolu'da bölgeye göç eden ve esas itibarıyla bugün Türkiye Türkçesine bağlı bir Türkçe akla gelir. Ancak, Türkçe Balkanlarda Türkiye Türkçesi, Gagavuz Türkçesi ve Kırım Tatar Türkçesi olmak üzere üç Türk lehçesi ile temsil edilmektedir. Ana grup Anadolu mahreçli Türkiye Türkçesi olmakla birlikte, daha çok Balkanların kuzeydoğusunda Gagavuz ve Kırım Tatar Türkçeleri de konuşulmaktadır. Bu iki kolun da coğrafi alanlarının tam anlamıyla tespit edilmiş olduğunu söyleyemiyoruz. Mesela, Moşkov ve Dmitriev gibi Türkologların araştırmalarından sonra Bulgaristan, Besarabya ve özellikle Yunanistan'da yaşayan Gagavuz Türklerinin ağızları ve bu ağızların Moldavya'da yaşayan ana kitlenin Türkçesiyle birleşen ve ayrılan taraflarının ortaya konulmadığı görülmektedir. Gagavuzlarla birlikte, göçlerle Trakya bölgesine kadar uzanan Kırım Tatar Türkçesiyle de ilgili belirsizlik ve eksikliklerimiz söz konudur.

11. Son söz olarak şunu da eklemeliyiz: Balkan Türk ağızları üzerindeki derleme ve inceleme çalışmaları yanında, Balkan Türk ağızlarının tasnifi işi bitmeden Türkiye Türkçesi ağızlarının tasnifi de tamamlanmış olmayacaktır.

## KAYNAKÇA

ALİ, Nigâr (2004). *Bulgaristan Kırcalı Bölgesi Türk Ağızları*, C. 1-2, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

BANGUOĞLU, Tahsin (1986). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yay.,

## Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic  
Volume 7/4, Fall, 2012



- BANGUOĞLU, Tahsin (1977). “Anadolu ve Rumeli Ağızları”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C 1, İstanbul: Dergâh Yay., s. 132-134.
- BOYEV, Emil (1968). “Bulgaristan Türk Diyalektolojisiyle İlgili Çalışmalar”, *XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1966*, Ankara: TDK Yay., s. 171-178.
- BURAN, Ahmet (1996). *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, Ankara: TDK Yay.
- BURAN, Ahmet (2007). “Çağdaş Türk Yazı Dillerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında İkincil Uzun Ünlüler”, *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (10-12 Nisan 2006), Bildiriler*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay., s. 31-47.
- BURAN, Ahmet (2010). “Türkiye Türkçesi Ağız Atlasının Önündeki Sorunlar”, *Diyalektoloji*, Kış/Winter2010, Sayı/Number: 1, Sayfa/Page: 15-20.
- BURAN, Ahmet (2011). “Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1 Winter 2011, p.41-54.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1960). “Anadolu ve Rumeli Ağızları Araştırmalarının Bugünkü Durumu”, *VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957*, Ankara: TDK Yay., s. 65-70.
- DALLI, Hüseyin (1991). *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları Üzerine Araştırmalar*, Ankara: TDK Yay.
- DRYGA, Iryna (2009). “Türkçenin Rumeli Ağızlarının Lengüistik Statüsü ve Sınıflandırılmasına Dair”, *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı (25-30 Mart 2008 Şanlıurfa)*, Ankara: TDK Yay., s. 193-202.
- ECKMANN, Janos (1988). “Dinler (Makedonya) Türk Ağzı”, *TDAY Belleten 1960*, Ankara: TDK Yay., s. 189-204.
- ECKMANN, Janos (2004). “Edirne Ağzı”, çev.: Oğuzhan Durmuş, *İlmî Araştırmalar*, Sayı: 18, İstanbul: Gökkuşbu Yay., s. 135-150.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2000). “Ağız Çalışmalarına Toplu Bir Bakış”, *Türkçe'nin Ağızları Çalıştayı Bildirileri*, Haz.: A. Sumru Özsoy-Eser E. Taylan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, s. 1-3.
- FRIEDMAN, Victor A. (2002). “Makedonya ve Civar Bölgelerde Balkan Türkçesi”, çev.: Babür Turna, *Türkler* (Ansiklopedisi), 20. Cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yay., s. 455-463.
- GÜLENSOY, Tuncer (1985). “Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Eki”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan, Ankara: TKAE Yay., s. 281-295.
- GÜLENSOY, Tuncer (1993). *Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay.
- GÜLENSOY, Tuncer- AALKAYA, Ercan (2003). *Türkiye Türkçesi Ağızları*, Ankara: Akçağ Yay.
- GÜNŞEN, Ahmet (2004). “Edirne ve Yöresi Ağızlarında ‘Aile’ ve ‘Topluluk’ İsimleri Yapan -mn (-ıyn ~ iyn, -ıyl, -ıylı ~ -ıyılın) Eki Üzerine”, *Türk Dili*, Sayı: 626, Ankara: TDK Yay., s. 150-162.

- GÜNŞEN, Ahmet (2007). “Anadolu Ağızlarında Tasvir Fiilleri: Orta Anadolu Ağızları”, **II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (10-12 Nisan 2006), Bildiriler**, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay., s. 88-104.
- GÜNŞEN, Ahmet (2004). “Edirne ve Yöresi Ağızlarında Aile ve Topluluk Yapan Ekler Üzerine”, **Türk Dili**, Sayı: 626, Şubat 2004, s. 150-162.
- GÜNŞEN, Ahmet (2008). “Doğu Trakya Ağızlarının Şekil Bilgisini Belirleyen Temel Özellikler”, **International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 3/3, Spring 2008, s. 402-470.
- GÜNŞEN, Ahmet (2009). “Dil Etkileşimi Açısından Makedonya ve Kosova Türk Ağızları”, **International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 4/8, Fall 2009, s. 225-254.
- GÜNŞEN, Ahmet (2010). “Rumeli Ağızlarının Söz Dizimi Üzerine-I: Makedonya ve Kosova Türk Ağızları Örneği”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 5/1 Winter 2010, s. 462-494.
- HAYASI, Tooru (2000). “Bolu İli Ağzında Belli Bir Dağılım Eğilimi Göstermeyen Sözcükler ve Yorumlamada Sorunlar”, **Türkçe'nin Ağızları Çalıştayı Bildirileri**, Haz.: A. Sumru Özsoy-Eser E. Taylan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, s. 47-63.
- HAZAI, G. (1960). “Rodop Türk Ağızları”, **VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957**, Ankara: TDK Yay., s. 127-130.
- HAZAI, G. (1971). “Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Tasnifi Üzerine”, **Voprosi Tyurkologi**, haz.: M. Ş. Şiraliyeva-K. Şestidesyatiletioy Bakı: Akademika AN Azerbaycan SSR, s. 84-86.
- HAZAI, G. (1988). “Rumeli Ağızlarının Tarihi Üzerine”, **TDAY Belleten 1960**, Ankara: TDK Yay., s. 205-211.
- İMER, Kâmile (2000). “Türkçe'nin Ağızlarının Sınıflandırılmasında Temel Alınan Ölçütler”, **Türkçe'nin Ağızları Çalıştayı Bildirileri**, Haz.: A. Sumru Özsoy-Eser E. Taylan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, s. 5-16.
- KALAY, Emin (1998). **Edirne İli Ağızları**, Ankara: TDK Yay.
- KARAHAN, Leylâ (1996). **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, Ankara: TDK Yay.
- KARAHAN, Leylâ (2000). “Ağız Araştırmalarında Sorunlar”, **Türkçe'nin Ağızları Çalıştayı Bildirileri**, Haz.: A. Sumru Özsoy-Eser E. Taylan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, s. 21-26.
- KORKMAZ, Zeynep (2003). **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, Ankara: TDK Yay.
- KORKMAZ, Zeynep (2007). “Nevşehir ve Yöresi Ağızlarının Şekil Bilgisini Belirleyen Temel Özellikleri Üzerine”, **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, Volume 2 / Spring 2007, s. 492-501.
- KOWALSKİ, Tedauzs (1933). “Les Turcs Et La Langue Turque De La Bulgarie Du Nord-est”,
- KOWALSKİ, Tedauzs (1934). “Osmanisch-Türkische Dialekte”, **Enzyklopädie des Islam**, IV (S, Z), Leipzig: Leiden, s. 991-1011.
- KRAL, Piet (1980). **De in Turkije gesproken Turkse dialecten met een overzicht van de verwantschapstermen in Turkije**, M.A. thesis, Leiden University.

- 
- MANSUROĞLU, Mecdut (1988). “Edirne Ağzında Yapı, Anlam, Deyim ve Söz Dizimi Özellikleri”, *TDAY Belleten 1960*, Ankara: TDK Yay., s. 181-187.
- MENZ, Astrid (2000). “On Some Features of Rumelian Turkish Dialects”, *Türkçe'nin Ağzları Çalıştayı Bildirileri*, Haz.: A. Sumru Özsoy-Eser E. Taylan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, s. 99-106.
- MLADENOV, St. (1914). “Ein Beitrag zum türkischen Sprichwörterschatz”, *ZDMG*, LXVIII, s. 687-694.
- MOLLOVA, Mefküre (1999). “Balkanlarda Türk Ağzlarının Tasnifi”, *TDAY Belleten 1996*, Ankara: TDK Yay., s. 167-176.
- NÉMETH, Gyula (1983). “Bulgaristan Türk Ağzlarının Sınıflandırılması Üzerine”, *TDAY Belleten 1980-1981*, Ankara: TDK Yay., s. 113-167.
- RİZA MOLLOVA, Mefküre (2003). *Doğu Rodop Türk Ağzlarının Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- OLCAY, Selâhattin (1995). *Doğu Trakya Yerli Ağzı*, Ankara: TDK Yay.
- SÜLEYMANOĞLU YENİSOY, Hayriye (1998). *Tarih Boyunca Slav-Türk Dil İlişkileri*, Ankara: TDK Yay.
- TIETZE, Andreas (1960). “Anadolu Türkçesinin Tabakalaşması”, *VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957*, Ankara: TDK Yay., s. 71-76.